

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

**NIZOMIY NOMIDAGI
TOSHKENT DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI**

**Sh.A.Abdullayeva
D.I.Ro‘ziyeva**

**PEDAGOGIK DIAGNOSTIKA
VA KORREKSIYA**

DARSLIK

**Toshkent
“Universitet”
2019**

Abdullayeva Sh.A., Ro‘ziyeva D.I. Pedagogik diagnostika va korreksiya. Darslik. –T. “Universitet”, 2019. –260 b.

UDK 371.302.(02).81

BBK

Mazkur darslik pedagogika oliy ta’lim muassasalarining 5A110901 – Pedagogika nazariyasi va tarixi ixtisosligi bo‘yicha tahsil olayotgan magistrantlar uchun mo‘ljallangan bo‘lib, O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim davlat talablari asosida tuzilgan. Unda ixtisoslik fani “Pedagogik diagnostika va pedagogik korreksiya” bo‘yicha o‘quv rejada ko‘rsatilgan “Pedagogik diagnostikaning metodologiyasi”, “Pedagogik diagnostika o‘tkazish yo‘llari va keng qo‘llaniladigan metodlari”, “Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida pedagogik tashxis qilishning mazmuni”, “Korreksion tadbirlar”ga xos hamda turli pedagogik treninglarni o‘tkazish bo‘limlariga monand mavzular kiritilgan.

Mas’ul muharrir:

R.H.Djurayev – pedagogika fanlari doktori, akademik

Taqrizchilar:

Xodjayev B.X. – pedagogika fanlari doktori, professor

Mardonov Sh.Q. – pedagogika fanlari doktori, professor

Mazkur darslik MD-5A1109001-raqam bilan ro‘yxatga olingan (2.05.2017 yil) fan dasturi asosida tuzildi va O‘zbekiston Respublikasi oliy va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi yo‘nalishlari bo‘yicha o‘quv-uslubiy birlashmalar faoliyatini muvofiqlashtiruvchi Kengashining 2018-yil 23-noyabrdagi 19-son majlis bayonnomasi hamda O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligining 2019-yil 2-maydagi 394-buyrug‘iga asosan nashr etishga tavsiya etildi (394097-raqamli guvohnoma).

ISBN 978-9943-5042-3-3

© “Universitet” nashriyoti, Toshkent, 2019-y.

SO‘Z BOSHI

Jahon ta‘lim tizimida PISA (Programme for international Student Assessment), TIMSS (Third International Mathematics and Science Study), ICILS-(International Computer and Information Literacy Study), PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study)lar asosida ta‘lim sifati va samaradorligini, tahsil oluvchilar qobiliyatlari va iqtidorini tashxislash bo‘yicha keng ko‘lamdagi tadqiqotlar olib borilmoqda. Shu bilan birga, ta‘lim tizimida faoliyat yuritayotgan pedagog kadrlarning pedagogik faoliyatini tashkil qilish, samaradorligini diagnostika qilish va kvalimetrik o‘lchash bo‘yicha ta‘lim sohasidagi o‘zgarishlarni xalqaro baholash TALIS, CIVIC, ICCS (International CIVIC and Citizenship Education Study) kabi dasturlar asosida tadqiqiy izlanishlar tendensiyalari kengaymoqda. Bunday ijtimoiy dolzarblik kasb etuvchi pedagogik hodisaning yorqin ko‘rinishlaridan biri – ta‘lim tizimida ham keng ko‘lamdagi islohotlarni olib borish, pedagog kadrlarning umummadaniy kompetensiyalarini rivojlantirish orqali jahon miqyosida ta‘lim sifati o‘lchash va baholash bo‘yicha tadqiqotchilik faoliyatiga tayyorligini ta‘minlash muhim ahamiyat kasb etmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-iyundagi PQ 3775-sonli “Oliy ta‘lim muassasalarida ta‘lim sifati ko‘tarish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta‘minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarorida pedagog kadrlarda kreativlik, innovatsion kompetentlikni shakllantirish va rivojlantirish, diagnostik metodlardan xabardor bo‘lish bo‘yicha qator vazifalar belgilandi¹.

Shu dolzarblik asosida mamlakatimizning uzluksiz ta‘lim tizimi o‘quv jarayoniga ilg‘or innovatsion texnologiyalar va axborot-kommunikatsiya vositalarini joriy etish, o‘qitish intensivligini, samaradorligini oshirish, jahon andozalariga moslashtirish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Mana shunday zarurat va ehtiyojning paydo bo‘lishi, ta‘lim muassasalarida pedagogik faoliyatni olib borishga tayyorlanayotgan kadrlarning pedagogik diagnostikadan xabardor bo‘lishlari, tatbiq etish mexanizmlarining huquqiy-me‘yoriy asoslari, metod, shakl va vositalarini bilish va kelgusidagi kasbida ulardan omilkorona foydalana olish ko‘nikma va malakalarini rivojlantirishni taqozo etmoqda.

O‘zbekiston Respublikasining ijtimoiy siyosatida shaxs manfaatlari va ta‘lim ustuvorligi orqali insonning konstitutsiyaviy huquqlaridan biri – ta‘lim ehtiyojlarining qondirilishi har jihatdan yoshlarning qobiliyatlari va

¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ 3775-son “Oliy ta‘lim muassasalarida ta‘lim sifati oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta‘minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori. –Toshkent, 2018-yil 5-iyun.

imkoniyatlarini, o'ziga xos individual xususiyatlarini o'rganishni, yo'naltirishni va rivojlantirishni talab etadi. Shu sababli pedagogik amaliyotda yoshlarning rivojlanish darajasini hamda ularning intellektual qobiliyatlari va boshqa sifatlarini tezkor diagnostika qilishga talab ortib bormoqda. Tahsil oluvchining shakllanishi, uning aqliy rivojlanishi, tarbiyalanganlik darajasini va tafakkur qobiliyatini bilmasdan turib, ta'lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etish mushkuldir.

Abdulla Avloniy "Agar pedagogika insonni har tomonlama tarbiyalashni xohlar ekan, unda insonni har tomonlama o'rganishi kerak"², – degan fikri ta'lim-tarbiya jarayonida pedagogik diagnostikaning qanchalik muhimligini ko'rsatib turibdi. Shu jihatdan jamiyatimizdagi yoshlarni o'qitish va tarbiyalashda optimal uslub va vositalardan foydalanish lozim.

Pedagogik jarayonning asosiy vazifasi tahsil oluvchilarda bilim, ko'nikma, malakalar egallash va tayanch hamda fanga oid kompetensiyalarni rivojlantirish, yosh avlodda jamiyatimizda qabul qilingan odob-axloq qoidalariga mos keladigan e'tiqodni, axloqiy fazilatlarni tarkib toptirishdan iborat. Ta'lim-tarbiya jarayonida o'z faoliyatini tashkil qiladigan mutaxassislar pedagogik jarayon mazmuni va maqsadini aniq tasavvur eta olishi, vazifalarining muhimligini tushunishi lozim. Demak, qanday odamni tarbiya qilish kerak, tarbiya natijasida inson qanday bo'lishi lozim, degan savollarni avvaldan tasavvur etish zarur. Bunda pedagogik diagnostikadan foydalanish katta ahamiyat kasb etadi.

Pedagogik diagnostika – pedagogik omillarning samaradorligini oshirish maqsadida sotsiologik, ekologik va ijtimoiy-psixologik sotsiumga hamda har bir shaxsga ta'sir ko'rsatishi haqidagi axborotlar majmuyi kabi bilish jarayonining tashkiliy qismidir. Binobarin, respublikamizda ma'naviy-ma'rifiy ishlarning bugungi holati uzluksiz ta'lim tizimi subyektlarining o'zaro munosabatlarga kirishishi, pedagogik faoliyatni oqilona tashkil etish yo'llarini o'rganishni, oliy va umumiy o'rta ta'lim tizimi tahsil oluvchilarining qobiliyatlari, iqtidori, bilimlarni o'zlashtirish hamda tarbiyalanganlik darajasini tashxis qilish yo'llari, vositalarini aniqlash; ta'lim-tarbiyaviy bosqichlararo uning uzviylik va uzluksizligini ta'minlaydigan metodikalarni yaratish, didaktik jarayonni innovatsion tashkil etish hamda mazmunini boyitish zarurligini ko'rsatadi.

Shakllanib borayotgan demokratik huquqiy davlatning yoshlarga nisbatan amalga oshirayotgan siyosati yigit va qizlarga o'z qobiliyat va iste'dodini yaxshiroq ro'yobga chiqarishda, yangilanish va taraqqiyot jarayonlariga faolroq qo'shilishga yordam berishdan iboratdir. Shu jihatdan mazkur darslikning yangiligi o'z qirralarini yanada yorqinroq namoyish etishga imkoniyat yaratadi.

² Avloniy Abdulla. Turkiy guliston yoxud axloq. –T.: Fan, 1994. 73-bet.

Ushbu darslik pedagogik diagnostika va korreksiyaning predmeti va tarixiy rivoji; o'quv-tarbiya jarayonida pedagogik diagnostika va korreksiyaning o'ri; pedagogik diagnostika va korreksiya metodlari tavsifi; o'quvchi shaxsi rivojini tashxis etish va korreksiyalash metodikasi kabi masalalarni qamrab olgan.

Magistratura ta'lim bosqichini tugallagan magistrantlar kelgusida ilmiy va ilmiy-pedagogik faoliyat bilan shug'ullanadilar. Magistrantlarni pedagogik jarayonni tashxis etish va korreksiyalash hamda diagnostik-korreksion faoliyatni samarali tashkil etishlarida mazkur fan muayyan darajada xizmat qiladi.

O'quv kursini o'qitishdan maqsad magistrantlarni o'quv-tarbiya jarayonini tashxis etish va kelgusidagi diagnostik-korreksion faoliyatga tayyorlashdan iborat.

O'quv kursining vazifasi – magistrantlarni pedagogik diagnostika va korreksiyaning funksiyalari, tamoyillari va umumiy metodlari bilan tanishtirish, ular asosida pedagogik faoliyatni tashkil etishga tayyorlash; pedagogik jarayonni tashxis etish va korreksiyalash ko'nikmalarini shakllantirish; pedagogik jarayonni tashxis etish va korreksiyalash metodikalarini samarali qo'llashga o'rgatishdan iborat.

“Pedagogik diagnostika va korreksiya” o'quv fanini o'zlashtirish jarayonida amalga oshiriladigan masalalar doirasida magistrant: pedagogik diagnostika va pedagogik korreksiyaning mohiyati, predmeti va funksiyalari; pedagogik diagnostikaning obyektlari; diagnostik tadqiqotlarning tuzilishi; pedagogik voqelikni diagnostik tadqiq etishning umumilmiy tamoyillari; diagnostik tadqiqotlarni o'tkazishga qo'yiladigan talablar; korreksion faoliyatning mazmuni va mohiyati; korreksion faoliyatning asosiy tamoyillari haqida bilimga ega bo'lishi; diagnostik ma'lumotlarni to'plash, o'lchash va qayta ishlash; pedagogik testlarni ishlab chiqish; tahsil oluvchilarni aqliy va axloqiy rivojlanish darajalarini, kasbiy yo'nalganligini tashxis etish; korreksion faoliyatning umumpedagogik va maxsus metodlarini qo'llash ko'nikmalariga ega bo'lish; tashxislashda axborot texnologiyalaridan foydalanish; pedagogik diagnostika asosida tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish; diagnostik-korreksion faoliyatni tashkil etish va amalga oshirish malakalariga ega bo'lishi kerak.

Darslikda keltirilgan tashxislash va xulq-atvordagi nuqsonlarni bartaraf etish metodikalaridan amaliyotda foydalanilmoqda.

Kitob magistrantlar, tadqiqotchilar, professor-o'qituvchilar, shuningdek, pedagogik diagnostika va pedagogik korreksiya masalalari bilan qiziquvchilarga ilmiy-metodik manba sifatida xizmat qilishi mumkin.

1-BOB. PEDAGOGIK DIAGNOSTIKANING METODOLOGIYASI

1-§. Pedagogik diagnostikaning predmeti, maqsadi va tarixiy rivoji

Pedagogik diagnostikaning shakllanishi va rivojlanish tarixi. O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy siyosatida milliy o'zlikni anglash, milliy va umumbashariy qadriyatlarni o'zlashtirish orqali shaxs bilan jamiyat o'rtasida uyg'unlikni vujudga keltirish, ehtiyojlarning xususiylikdan umumiylikka o'sib o'tishining qondirilishi har jihatdan tahsil oluvchilarning qobiliyatlari, iste'dodlari, ichki imkoniyatlari, o'ziga xos individual-psixologik xususiyatlarini tadqiq etishni, shuningdek rivojlantirishni talab etadi. Pedagogik jarayonda ushbu masalalarni hal qilishga pedagogik diagnostika xizmat qiladi.

Diagnostika – (yunon tilida: “*dia*” – “*shaffof*”, “*gnozif*” – “*bilim*” degan ma'noni bildiradi) o'rganilayotgan obyekt yoki jarayon to'g'risida aniq ma'lumot olishning umumiy vositasi bo'lib xizmat qiladi.

«**Pedagogik diagnostika**» atamasi ilk bor 1968-yilda nemis olimi Karlxaynts Ingenkamp tomonidan fanga kiritildi.

Pedagogik diagnostika yordamida jamiyatdagi ma'naviy-ma'rifiy jarayon tahlil qilinadi va ta'lim-tarbiyaning kafolatlangan natijalari aniqlanadi. Tashxislashda nafaqat ta'lim-tarbiya natijalarini sarhisob qilish, balki ularning o'zgarish dinamikasi ham kuzatiladi, mavjud kamchiliklar bartaraf etiladi.

O'quv-tarbiyaviy jarayonni optimallashtirishga xizmat qiluvchi pedagogik diagnostika har bir rejali o'quv jarayonining ajralmas qismi hisoblanib, tahsil oluvchining o'quv materialni qanday o'zlashtirayotganini doimo kuzatib borishga, tarbiyaviy jarayondagi muammolarning yechimini topishga xizmat qiladi. Pedagogik diagnostika yordamida o'quv-tarbiyaviy jarayonda paydo bo'ladigan qiyinchiliklar o'rganiladi, ularni bartaraf etish yo'llari tashkil etiladi.

Agar diagnostika (tashxis)ning ahamiyatini tibbiyot sohasi nuqtayi nazaridan qarasa, kasallik, uning belgilari va uni kelib chiqish sabablari to'g'ri aniqlansa, davolanish natijasida bemorning tuzalib ketishiga imkon yaratiladi. Xato diagnoz esa faqat shifokorlarning harakatini yo'qqa chiqarib qolmay, kasalning tuzalish imkoniyatini ham susaytirishi mumkin. Tana salomatligi to'g'risida aytilgan shu fikrlar ruhiy sog'liqqa ham xuddi shunday aloqadordir. Shuning uchun diagnostika yuksak malaka va javobgarlikni talab qiladigan faoliyatdir.

Insonning jismoniy rivojlanishini tashxis qilish ancha oson. Buning uchun bir qator mashqlar bajarilgach, uning natijasiga qarab xulosa chiqarish mumkin. Lekin ruhiy, ma'naviy, intellektual, ijtimoiy rivojlanishni diagnoz

qilish ancha mashaqqatli. Bu maqsadda qo‘llanayotgan metodikalar hali ancha murakkab bo‘lib, har doim ham to‘g‘ri natija beraveradi, deb bo‘lmaydi. Pedagogik amaliyotda o‘quv maskanlari pedagog-psixologlari va o‘qituvchilar shaxsning alohida sifatlarini o‘rganadilar, lekin bu natijalarga qarab, rivojlanishning barcha komponentlariga umumiy baho berishga har doim ham musharraf bo‘la olganlaricha yo‘q.

Pedagogik diagnostika o‘qituvchi tomonidan ta’lim-tarbiya jarayonini optimallashtirish, qulaylashtirishga xizmat qiluvchi faoliyatdir

Sharqda pedagogik diagnostika elementlarining qo‘llanilishi. Sharqda pedagogik diagnostika elementlari qo‘llanilganligidan guvohlik beruvchi manbalar mavjud. “Avesto” ta’limoti, “Qur’oni Karim” saboqlari, Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy (810-970), Abu Iso Muhammad ibn Iso at-Termiziy (824-892) kabi Hadis ilmining ulug‘lari, tasavvuf ilmi (sufiylik tariqati)ning namoyondalari: Bahovuddin Naqshbandiy, Abduxoliq G‘ijduvoni, Najmiddin Kubro kabi olimu fuzalolar komil inson to‘g‘risidagi g‘oyalari bilan Sharqda ta’lim-tarbiya jarayonining rivojiga ulkan hissa qo‘shdilar. Ularning ta’lim-tarbiyaga oid qarashlarida pedagogik diagnostika elementlarini xam uchratamiz. Xususan, ushbu olimlarning ta’limotlarida “ustoz-shogird” munosabatlarini o‘rganish va tadqiq qilish, ilm o‘rganish borasida yoshlarning aqliy qobiliyatlarini tashxislash va rivojlantirish, ularni kasb tanlashlari uchun imkoniyatlari va qobiliyatlarini diagnostika qilishga oid g‘oyalari o‘z ifodasini topgan.

Sharq Uyg‘onish davrining 1-bosqichida yashab, ijod etgan Abu Nosir Farobiy (789-950), Abu Ali ibn Sino (980-1037), Abu Rayhon Beruniy (937-1051), Kaykovus (XI asr), Ahmad Yugnakiy (XI asr), Mahmud Qoshg‘ariy (XI asr) kabi allomalar ta’limotlarida ham ilm o‘rganish, tarbiya masalalarini hal qilishda yoshlarning ichki qobiliyatlarini tashxislash masalalari alohida ahamiyat kasb etadi. Sharq Uyg‘onish davrining 2-pallasida yashab, ijod etgan o‘zbek badiiy tilining asoschisi, buyuk davlat arbobi Mir Alisher Navoiy o‘zining tarbiyaviy ahamiyatga molik bo‘lgan noyob asarlari, dostonlari, she’riyat olamidagi mulki merosi bilan insonshunoslik to‘g‘risidagi fanning shakllanishiga zamin yaratgan bo‘lsa, ilmiy tafakkur va falakiyot ilmi sohasida yetuk dunyoqarash sohibi Mirzo Ulug‘bek ma’rifiy qarashlari, Zahiriddin Muhammad Bobur va boshqa adiblar o‘zlarining o‘lmas ijodiyoti bilan pedagogika taraqqiyotiga salmoqli hissa qo‘shdilar.

Alisher Navoiyning “Mahbub ul-qulub” asarida zamonaviy pedagogik diagnostika sistemasida muhim o‘rin tutuvchi omil – o‘z-o‘zini tarbiyalash masalasining mohiyati yoritiladi. Bu borada bildirilgan fikr mazmuniga ko‘ra, bolaning o‘zi yo‘l qo‘ygan xato va kamchiliklarini o‘zi anglab olishi

hamda ularni bartaraf etish uchun imkoniyat yaratish zarur. Mutafakkirning e'tirof etishicha, kimki bu borada yaratilgan imkoniyatdan to'g'ri foydalansa, o'z xatosini anglay oladi va uni bartaraf etishga harakat qiladi; kimki yo'l qo'yilgan xatoni anglash va uni to'g'rilashga harakat qilish o'rniga turli bahonalarni ro'kach qilaversa, xatolari yana bittaga oshishi uchun shaxsan o'zi sharoit yaratadi. Keltirayotgan bahonasi qancha ko'p bo'lsa, uning yanglishishi, xatosi shunchalik katta ko'rinadi, kamchilikning mavjud ekanligini ko'rsatgan kishi bilan tortishish qancha kuchli bo'lsa, el oldida uning obro'si shunchalik pasayadi¹.

Mutafakkirning ilm olish yo'llari xususidagi qarashlari ham muhim ahamiyatga egadir. Alisher Navoiy: "... bilimlarni tinmay, uzluksiz o'rganish zarur, – degan fikrni ilgari suradi. Bu yo'lda duch keladigan har qanday qiyinchilikni yengib o'tish, xatoliklarni bartaraf etish, mumkin"³, – deb hisoblaydi. Aniq hayotiy maqsadni belgilab olgan holda ana shu maqsadning ro'yobga chiqishi yo'lida qunt bilan ishlash, tirishqoqlik bilan harakat qilish, bu yo'nalishda olib borilayotgan harakatni oxiriga etkazishda chidamli, matonatli va sabotli bo'lishni maslahat beradi

Tarbiyashunos olim Abdulla Avloniy "Turkiy Guliston yoxud axloq" asarida inson kamolotida tarbiyaning o'rnini alohida ta'kidlab, "Janobi Haq insonlarning asl xilqatda iste'dod va qobiliyatli, yaxshi ila yomonni, foyda ila zararni, oq ila qorani ayiradigan qilib yaratgan. Lekin bu insondagi qobiliyatni kamolga yetkazmoq tarbiya vositasida bo'ladi. Agar bola yaxshi tarbiya topib, buzuq xulqdan saqlanib, go'zal xulqlarga odatlanib katta bo'lsa, baxtiyor bir inson bo'lib chiqadi. Agar tarbiyasiz, axloqi buzilib o'ssa, nasihatni kulog'iga olmaydigan, har xil buzuq ishlarni qiladigan nodon, johil bir rasvoyi odam bo'lib chiqadi"⁴ – deb ta'kidlaydi.

Sharqda pedagogik diagnostika elementlarini qo'llashda insonni voyaga yetkazish masalalariga jiddiy e'tibor berilgan. Xalq pedagogikasi o'zbekona axloq, odob va tarbiyaning murakkab barcha qirralarini o'zida mujassamlashtiradi. Xalq pedagogikasida tarbiyaning turli uslublaridan foydalanilgan. Bu uslublar nihoyatda rang-barang bo'lib, ko'p tomonlari bilan ilmiy pedagogika va pedagogik diagnostikaning shakllanishida ham o'z ta'sirini ko'rsatgan.

Sharqda pedagogik diagnostika elementlari quyidagi tarbiya metodlari zahirida qo'llanilgan:

1. Tushuntirish: maslahat berish, uzr so'rash, yaxshiliklar haqida so'zlash, o'rnak bo'lish.

2. Nasihat berish: o'git, undash, ko'n dirish, iltimos qilish, oq yo'l tilash, yaxshiliklar haqida so'zlash, rahmat aytish, duo qilish.

¹ Alisher Navoiy. Tanlangan asarlar. 5-jild. –T.: Qomuslar bosh tahririyati, 1999. 490 bet

Alisher Navoiy. Tanlangan asarlar. 5-jild. –T.: Qomuslar bosh tahririyati, 1999. 492 bet.

Avloniy Abdulla. Turkiy guliston yoxud axloq. –T.: Fan, 1994. 25-bet.

3. Namuna bo'lish: maslahat so'rash, o'rnak bo'lish.

4. Rag'bat va jazo: maqtash, olqishlash, tasanno aytish; ta'kidlash, ta'na-gina, tanbeh berish, uyaltirish va boshqalar.

Sharqda pedagogik diagnostika elementlari – an'analar, udumlar, rasm-rusumlar zamirida ham namoyon bo'lgan. Bunda yosh avlodni aqliy rivojlantirish, bilim, ilm, malaka, ko'n ikmaga ega bo'lish, axloqli qilib tarbiyalash: axloq, odob, xulq, yaxshilik, adolat, insof, diyonat, sharm, hayo, vatanparvarlik va boshqa fazilatlarni shakllantirish; mexnat tarbiyasi: faollik, ishchanlik, tadbirkorlik, ishbilarmonlik; aqliy ish, jismoniy mexnat; jismoniy tarbiya: chiniqish, jismoniy o'yinlar; nafosat tarbiyasi: go'zallik, kiyinish madaniyati, muomala madaniyati, saranjom-sarishtalik; ekologik tarbiya: tabiat, atrof-muhit, flora va faunaga soglom yondashuv; iqtisodiy tarbiya: tejamkorlik, bozor iqtisodiyoti, sarf, isrof; foyda, mulk, mulkka egalik, tadbirkorlik; huqo'qiy tarbiya: insonparvarlik, burch, vijdon, tenglik, adolat, to'g'rilik, xalollik kabi tushunchalarni shakllantirishga katta e'tibor qaratilgan. Demak, buyuk ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan ta'lim-tarbiyaga oid g'oyalarda pedagogik nazariya va amaliyot muammolarini tadqiq qilish va yechimini topishga alohida ahamiyat qaratilgan bo'lib, ularni o'rganish va ulardan foydalanish buyuk ma'naviyatimizni asrashga va rivojlantirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy sharoitda pedagogik diagnostika rivoji. XXI asrda pedagogikada novatorlikka qiziqishni uyg'otish, yangilik yaratishga intiluvchan shaxsni tarbiyalash uchun ta'limning o'zi yangiliklarga boy bo'lishi, unda ijodkorlik ruhi va muhiti hukm surishi lozim.

Bir qator olimlar: Klauer, Ingo Xartman, Karxaynts Ingenkamp, Linert, Frikelarning pedagogik diagnostika psixologik diagnostika zamirida tug'ilganligini ta'kidlashlari, albatta o'rinsiz. Bir paytlari psixologik diagnostika biologiya va tibbiyotning tashxis modellarini andoza qilib olgani kabi pedagogik diagnostika ham zarur bo'lganda psixologik ilmiy-tadqiqot metodlardan o'z o'rnida foydalandi.

Ta'lim jarayonini mohiyatan yangilash kelajak uchun uzoq muddatli intellektual investitsiyalarni kiritish demakdir. Ana shunday dolzarblikdan kelib chiqqan xolda, bugungi kunda pedagogikaning mustaqil sohasi – pedagogik diagnostika jadallik bilan rivojlanib, psixologiya, sotsiologiya, kvalimetriya sohalaridagi izlanishlar bilan chambarchas bog'liq, biroq, uning maqsadi, obykti, predmeti ushbu fanlarning tadqiqot sohasidan muayyan darajada farq qiladi (-jadval).

Pedagogik diagnostikaning psixologik diagnostikadan farqi

Qiyoslash kriteriyalari	Pedagogik diagnostika	Psixologik diagnostika
(S) Diagnostika	Ta'lim jarayonida pedagogning o'zi tashxis ishlarini olib boradi	Tashxislash tashqi ekspert tomonidan amalga oshiriladi
Diagnostik muhitga quyiladigan talablar	Tashxis qilinuvchi ta'lim jarayoni tabiiy pedagogik shart-sharoitlarda tadqiq qilinadi	Tashxis qilinuvchi sun'iy pedagogik shart-sharoitlarda tadqiq qilinadi
Nimani o'rganadi?	Pedagogik ta'sir o'tkazish natijasida shaxs imkoniyatlari va sifatlarining o'zgarishi holati	Tashxis o'tkazilayotgan paytda sinalluvchining holati o'rganiladi
Nima uchun qo'llaniladi?	Nafaqat tashxis quyish, balki pedagogik jarayonda tavsiya va takliflar kiritib, amalda qo'llash uchun o'rganiladi	Tavsiyalar ishlab chiqish uchun o'rganiladi

Ta'lim muassasalarida pedagogik diagnostika quyidagi maqsadlarga qaratiladi:

1. Oydinlashtirilgan ta'lim maqsadi va vazifalarini o'rganish, tahlil qilish, "identiv o'quv maqsadlarini o'quv vazifalariga aylantirish";

2. ta'lim va tarbiya mazmuni bilan bog'liq innovatsiyalar ta'sirini o'rganish, ta'lim subyektlarini differensialashtirish;

3. ta'limning shakl, metod, vosita va texnologiyalarining o'quvchi shaxsiga yo'naltirilganligini baholash, noan'anaviy dars shakllari, interfaol metodlar, multimedia vositalari, ta'limning samarali texnologiyalari, modulli ta'lim texnologiyalari, madaniy-insonparvarlik yondashuv texnologiyalarini amaliyotda qo'llanilishi uchun pedagogik shart-sharoitlarni baholash;

4. ta'lim o'zlashtirilishini diagnostika qilish; tahsil oluvchilarning tarbiyalanganlik darajasini aniqlash, o'qituvchi va o'quvchilarning kompetensiyalarini diagnostik metodlar orqali o'rganish, tahlil qilish, zarur bo'lsa, pedagogik kemtikliklarni bartaraf etish va boshqalar.

Jahon pedagogikasida "ta'lim", «tarbiya», "bilim", "ko'nikma" atamaları keng qamrovlidir. Ta'lim muassasalarida pedagogik diagnostika tahsil oluvchilarning bilim, ko'nikma, malakalarining shakllanganlik darajasi hamda kompetensiyalarning rivojlanganlik darajasini tashxislashga qaratiladi.

"Kompetensiya" atamasi fanga 1959-yili Uayt tomonidan kiritilgan bo'lib, yuksak darajadagi motivatsiya asosida bajarilgan faoliyatni ifodalardi. Uayt kompetensiyani insonning "borliq, tevarak-atrof bilan samarali hamkorlik" qilishi natijasida orttirishini, shu sababli "kompetentli motivatsiya" – "qobiliyatlar asosida erishilgan yutuqlar" ekanligini e'tirof etdi.

Kompetensiyani pedagogik hodisa sifatida tadqiq qilish XX asrning 60 yillaridan AQShda ommaviy tus oldi. Bunda mamlakatdagi iqtisodiyot sohasidagi inqirozga kompetentli bo'lmagan o'qituvchilar sababchi ekanligi, aynan ular shu sohada xizmat qilayotgan iqtisodiyotchilarga sayoz bilim berib, saboq berishganligi bois, iqtisodiy tanglik yuz berganligini isbotlashga harakat qildilar. O'qituvchi kompetensiyasini aniqlashtirish uchun maxsus testlar ishlab chiqildi va Mak-Klilland 1976-yili intellektni aniqlaydigan testlar o'rniga ularni tajriba sifatida qo'llashga muvaffaq bo'ldi. Kompetensiyalarni diagnostika qilish testlari kognitiv testlarga qarama-qarshi ularoq ishlatila boshlandi. XX asrning boshida Amerika ta'lim assotsiatsiyasi kompetensiyalarning besh klasterini ajratib ko'rsatdi (resurslar, shaxslararo, informatsion, tizimlar va texnologiyalar) va bugungi kunda ta'lim sohasida faoliyat yuritayotgan professor-o'qituvchilar aynan shu kompetensiyalar asosida ishini tashkil qilishadi.

Germaniyada kompetensiyali yondashuvlarga asoslangan innovatsiyalarni ta'lim jarayoniga tatbiq qilish va natijalarni diagnostika qilish modeli katta qiziqish uyg'otmoqda. Ta'limning kompetensiyali modeli Germaniya ta'lim sifati va samaradorligini oshirishga mo'ljallangan. Chunki XX asrning 90 yillariga kelib, Germaniyadagi ta'lim tizimi eskirgan hisoblandi, chunki bozor ehtiyojlari av tahsil oluvchining bilimi o'rtasidagim nomuvofiqlik paydo bo'lganligi sezildi. Universitetni tugallayotgan yoshlar olgan bilim va ko'nikmalari zamonadan ortda qolayotganligini ko'rsata boshladi. Shu sababali bugungi kunda nemis o'quvchilarining tayanch kompetensiyalariga grafik redaktorlar bilan ishlash, dasturlashtirish, ma'lumotlarni matematik-statistik tahlil qilish, jadvallarni shakllantirish va ulardan asosiy ma'lumotlarni saralash ko'nikmalariga ega bo'lish, logistikaning asoslarini egallash, o'z va xorij tilidagi ma'lumotlarni o'qish, tushunish, anglash va interpretatsiya qilish, yozma va og'zaki tarzda fikrlarni bayon qilish, ish hujjatlarini yurgiza bilish, yig'ilayotgan ma'lumotlarni tizimlashtira olish kompetensiyalariga erishish talab qilinadi. Ko'rib turganimizdek, fundamental bilimlarga tayanadigan an'anaviy ta'lim oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilariga zamonaviy mehnat bozorida raqobatga chidamli bo'lishga xizmat qilmayotganligi aniqlanmoqda.

XX asrning 80-yillarida Germaniyada "tayanch kompetensiyalar" atamasi paydo bo'ldi, ularga shaxsiy kompetensiyalar bilan birgalikda "mustaqil faoliyat yuritish va mustaqil qaror qabul qilish", "moslashuvchanlik", "hamkorlik qilish qobiliyati", "axloqiylik va ma'naviy yetuklik" kompetensiyalari kiritildi. 1996-yilda nemis ta'lim tizimi "Harakatlar kompetensiyalari"ni qabul qildi, unga asosan o'quv predmetini o'qitish kompetensiyaviy yondashuvlar asosida tashkil qilina boshlandi va o'quv dasturlarida o'z ifodasini topdi. Nemis ta'lim tizimi raqobatli zamonaviy mehnat bozorida o'zining kompetensiyaviy yondashuvlar asosida

moslashuvchanligini ko'rsata oldi. Nemis olimlarining ta'kidlashicha, bugungi zamonaviy ta'lim tizimida 29 kompetensiyaviy yondashuv asosida oliy ta'lim bitiruvchilarining olgan bilimlari, ko'nikma va malakalari hamda zamonaviy bozor ehtiyojlari orasida muvofiqlik mavjud emas. Eng asosiysi, nemis ta'lim modelida insonning butun umri davomida bilim egallash kompetensiyasini shakllantirishga bo'lgan yondashuv dominantlik qilishi bilan xarakterlanadi. Ushbu ta'limning kompetensiyali nemis modeli pedagog va sotsiolog olim F.Vaynertning kompetensiyalar haqidagi g'oyalari asosida tashkil topgan. Har qanday faoliyatni kompetentli bajarish insondan aynan shu hatti-harakatni qanday va nima uchun bajarayotganligini tushunish asnosida kechadi. Shu sababali, bugungi kunda o'quvchilarning kompetensiyali yondashuvlar asosida ta'lim olishlari ularning axborotlarni saralash qobiliyatlariga ega bo'lishlarini, qaror qabul qilishda mustaqillik hislarining mavjudligi, qabul qilinayotgan axborotni kodlashga o'rganish, uni ixchamlashtirish kabi ko'nikmalarni egallash talab etiladi.

Germaniya, Fransiya, Yaponiya, Singapur ta'lim tizimida pedagogik diagnostika yil yakunlari bo'yicha o'qitish sifatini baholashga qaratiladi. Masalan, Germaniyada umumiy o'rta ta'lim tizimida 12 million o'quvchilar 50 mingga yaqin o'rta ta'lim maktablarida tahsil oladilar va boshlang'ich ta'lim – 4 sinfgacha; ilk o'rta ta'lim – 4 sinfdan 10 sinfgacha; ikkinchi o'rta ta'lim – 10 sinfdan 13 sinfgacha davom etadi. Boshlang'ich maktablarni (Grundshule) tugatganlaridan so'ng o'quvchilar tahsil olishlarini o'qish muddati besh yil bo'lgan asosiy maktablarda (Nauptshule) va nufuzli maktablar (Realshule, Gimnazium, Geamtshule)larda davom ettirishlari mumkin. Asosiy maktablarda o'quvchilar haftasiga 30-33 soat miqdorida dars o'tishlari ta'minlangan bo'lib, ushbu maktablarning asosiy maqsadi – o'quvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlashdan iborat¹.

Ushbu maktablarni bitirgan o'quvchilar muayyan kasb egalari bo'lib yetishadilar va mehnat faoliyatini boshlashlari mumkin. Iqtidorli o'quvchilar esa Realshule, Gimnazium, Geamtshule, ya'ni nufuzli maktablarda saboq olishni davom ettirishadi va oliy o'quv muassasalariga kirishga tayyorlanishadi. Bunda o'qitish sifatini ta'minlashda ta'lim mazmuni birinchi darajali mohiyat kasb etadi. O'qitish sifatini diagnostika qilishda quyidagilarni e'tirof etish mumkin:

- ta'lim muassasasida amal qilinayotgan modernizatsiyalashtirilgan ta'lim dasturlarining samaradorligi;
- tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlar va pedagogik texnologiyalarning qulayligi, ularning davlat talablari va o'quv dasturlariga muvofiqligi;
- ta'lim dasturlarini yaxshilash va takomillashtirishga yo'naltirilgan tadbirlarning samaradorligi;

¹ 2018 yildagi statistik ma'lumotlar / www.wikipedia.ru//2019, 11.01.

– Davlat talablari, o‘quv dasturlari hamda o‘quv-metodik majmualarda ta’lim bosqichlararo uzviylik va uzluksizlikning ta’minlanganligi hamda amaliy mashg‘ulotlarning sifat darajasining yuqoriligi;

– o‘quv rejasida ta’lim sohalari va o‘quv predmetlarining uyg‘un tarzda ifodalanganligi;

– o‘qituvchi hamda o‘quvchilarning o‘quv rejasidan qoniqishlari;

– o‘quv dasturlarida uzviylikning ta’minlanganligi, mavzularning amaliyotga tatbiq etish uchun qulayligi, tarkibining uyg‘unlashganligi;

– tabaqalashtirilgan ta’limni amalga oshirishga yo‘naltirilgan harakatlarning takomillashganligi, o‘quv jarayonini chuqurlashtirish va ixtisoslashtirishning amalga oshirilganligi kabilar.

Dunyoda ta’lim tizimida olib boriladigan ta’lim diagnostikasi o‘quv dasturlarining modernizatsiyalashtirilganligi, zamonaviy bilimlarning ifodalanganligi, amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishga qaratilganligining ta’minlanganligi, sinovdan o‘tganligi va o‘quvchilarning o‘zlashtirishlari uchun qulayligi ham inobatga olinadi. Shu bilan birga ta’lim tizimida yangi mazmundagi tarbiyaviy jarayonlarning sifatini aniqlash ham talab etiladi. Bunda tarbiyaviy jarayonlarning sifati quyidagi ko‘rsatkichlar yordamida tashxislanadi:

– individual-shaxsiy va insoniy yo‘nalganlik;

– tashabbuskorlik;

– izchillik va muntazamlilik;

– tashkiliy shakllarni takomillashtirish va moslashtirish;

– umumiy o‘rta ta’lim muassasasidagi tarbiyaviy ishlar moddiy-texnik asosining to‘liqligi; jumladan: tarbiyaning mujassamlashgan rejasi, eslatmalar, kodekslar, xulq-atvor qoidalari, ijodiy tanlovlarning Nizomlari mavjudligi;

– tarbiyaviy ishlarni boshqarishning takomillashtirilganligi;

– tarbiyaviy ishlarning rejalashtirilganligi;

– tarbiyaviy ishlarni hisobga olish va nazorat qilish mexanizmining mavjudligi;

– tarbiyaviy ishlarning borishi va maromi tahlil qilinishi;

– umumiy o‘rta ta’lim muassasasidagi tarbiyaviy ishlarning izchilligi va muntazamliligi;

– umumiy o‘rta ta’lim muassasasida o‘quvchilar shaxsini tarbiyalash va diagnostika qilishning barcha turlariga e’tibor qaratilganligi, chunonchi, ma’naviy, axloqiy, jismoniy, estetik, ekologik va h.k.

– o‘quvchilarga ta’lim-tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatishning barcha imkoniyatlaridan foydalanish tajribasining mavjudligi;

– o‘quvchilarga yakka va umumiy tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatish shakllaridan foydalanilishi;

– umumiy o‘rta ta’lim muassasasidagi tarbiyaviy ishlarda maktab rahbariyati, ota-onalar, mahalla faollari, huquqni muhofaza qilish organlari xodimlari va boshqa jamoatchilik vakillarining ishtirok etishlari;

– umumiy o‘rta ta’lim muassasasida qonuniylik, tartiblilik, intizom, ish tartibi, sog‘lom turmush tarzi talabalariga sifatli rioya qilinishi;

– tarbiyaviy ish shakllarining turli-tumanligi, jamiyatning zamonaviy talablariga, milliy mentalitet va milliy g‘oya tamoyillari, o‘quvchilarning ehtiyojlariga mosligi kabilar.

“Pedagogik tashxislashning asosiy maqsadi – tashabbuskor va mustaqil kishilarni tarbiyalashni nazarda tutadigan bo‘lsa, u tarbiyalanuvchiga pedagogika jarayonida faol harakat qiluvchi subyekt rolini beradi¹”. Demak, uzluksiz ta’lim tizimi qatnashchilarining ma’naviy-axloqiy, intellektual va boshqa sifatlarini tashxislash uchun ilg‘or pedagogik tajribalarni ham o‘rganish zarur bo‘ladi.

Xorij olimlari: Ingo Xartman, Karlxaynts Ingenkamp, Linert, Frike, Lyumann, Rorshax, Diderix, Xeginger, Baxmayr (Germaniya); Bolsho, Burk, Rollet, Royleke (Angliya); Jorj Fisher, Jeyms Rays, T.Stoun (Amerika); A.V.Mudrik, V.D.Semyonova, G.N.Filova, S.D.Smirnov, I.V.Dubrovina, Y.Langmeyer, G.M.Breslav, L.P.Fridman, I.Rogov (Rossiya) ta’lim tizimida pedagogik diagnostika masalalarini tadqiq etishgan.

O‘zbekistonda pedagogik diagnostikaga oid qarashlarning shakllanishi va XX asrda pedagogik diagnostikaning rivojlanishi.

O‘zbekistonda pedagogik diagnostika o‘zining tarixiga ega bo‘lgan yangi fan sohasidan biriga aylandi. 1991-yilda mamlakatimiz mustaqillikni qo‘lga kiritgandan so‘ng, pedagogik diagnostikaning rivojlanishiga keng imkoniyatlar yaratildi. Jamiyatimizda ta’lim-tarbiyaviy ishlarni tashkil qilishda yoshlarning aqliy rivojlanishlari, intellektual salohiyatini oshirish, ularda Vatanga muhabbat, milliy g‘ururni qaror toptirish, muloqot odobi, o‘zbek va jahon madaniyati, san’ati, xalq yodgorliklarini tushunish va ardoqlash kabi yuksak insoniy fazilatlarni shakllantirishga katta e’tibor qaratila boshlandi. Ayniqsa, 1997-yilda O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni va Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi qabul qilinganidan so‘ng pedagogik diagnostika ta’limiy-tarbiyaviy jarayonning samaradorligini oshirishda, ta’lim sifatini baholashda, muhim tarbiyaviy vazifalarni hal etishda yetakchi o‘rinni egallab kelmoqda.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining 2015-yil 25-sentyabrdagi 70-Bosh Assambleyasida qabul qilingan 2016-2030 yillarga mo‘ljallangan “Barqaror Rivojlanish Maqsadlari”, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi va Birlashgan Millatlar tashkiloti tomonidan tasdiqlangan “2013-2017 yillarda Ta’lim sektorini rivojlantirish rejasi”, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar

Mahkamasining 2016 yil 15 fevraldagi “2016-2030 yillarga mo’ljallangan “Barqaror Rivojlanish Maqsadlari”ni O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirish” to’g’risidagi 111-F-sonli Farmoyishi umumiy o’rta ta’lim tizimida faoliyat yuritayotgan pedagog kadrlarning kompetentligini oshirishga me’yoriy-huquqiy asos sifatida xizmat qilmoqda.⁵

Mazkur Qonun va qonunosti hujjatlarida xalq ta’limi muassasalari tomonidan O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi Qonuni talablari hamda umumiy o’rta ta’limning belgilangan davlat ta’lim standartlariga rioya etilishini nazarda tutadi. Bunda ta’limning demokratiyalashuvi, insonpavplashuvi va ijtimoiylashuvi, ta’lim oluvchilarning huquqiy va iqtisodiy bilimlari dapajasini, shuningdek o’quv japyoni samapadoplignini oshipishga katta e’tibor qaratilgan bo’lib, o’qitish sifati hamda mamlakatda amalga oshipilayotgan chuqur iqtisodiy-ijtimoiy islohotlar, pivojlangan demokratik davlat bappo etish talablapiga javob bepuvchi kadrlar tayyorlanishini ta’minlash muhim ahamiyat kasb etishi ko’rsatilgan.

Mazkur hujjatlarda ta’lim japyoni va kadrlar tayyoplashning izchilligi va uzluksizligini ta’minlash, ta’limning bapcha tuplari va bosqichlapida o’quv-tapbiya japyonini maqbullashtipish; umumiy o’rta ta’limning belgilangan davlat ta’lim standarti talablarini bajarilishiga erishish monitoringi amalga oshirilishini tartibga solish kabi masalalar o’z aksini topgan. Shuningdek, sifatli ta’lim xizmatlari ko’psatish, ta’lim va kadrlar tayyoplash sohasida shaxs, jamiyat va davlat manfaatlarini himoya qilish; mehnat va ta’lim xizmatlari bozopida paqobatbapdoshlilikni ta’minlash; kadrlar tayyoplash sifati va pedagogik faoliyat natijalarini baholash mezonlari va taptibini belgilash; ta’lim sifati va ko’psatiladigan ta’lim xizmatlari nomenklatupasiga nisbatan qo’yiladigan talablapni belgilash kabilar inobatga olingan. Binobarin, ushbu yo’nalishda ta’lim va uning pipovapd natijalari, ta’lim oluvchilarning bilim, ko’nikma va malakalari dapajasini muntazam baholash taptibi va mezonlarini ishlab chiqish; o’quv-tapbiya japyoni, unda qo’llaniladigan pedagogik texnologiyalar, axborot ta’minotiga erishish; o’qitish dapajasini nazopat qilish, ta’lim muassasalapida o’quvchilarning bilim, ko’nikma va malakalariga qo’yiladigan me’yopiy talablapni belgilash muhim ahamiyat kasb etadi. Shu ma’noda, ta’lim va kadrlar tayyoplash sifatiga baho bepishning xolis tizimi, hamda ta’lim muassasalapini attestatsiyadan o’tkazish va akkpeditatsiya qilishni jopiy etish; milliy standartlar talablapining ta’lim sifati va kadrlar tayyoplashga nisbatan xalqapo talablapga muvofiqqligini ta’minlash; umumiy o’rta ta’lim

¹Birlashgan Millatlar Tashkilotining 2015-yil 25 sentyabrdagi 70-Bosh Assambleyasida qabul qilingan 2016-2030 yillarga mo’ljallangan “Barqaror Rivojlanish Maqsadlari”;“O‘zbekiston Respublikasining 2013-2017 yillarda ta’lim sektorini rivojlantirish rejasi”; O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “2016-2030 yillarga mo’ljallangan “Barqaror Rivojlanish Maqsadlari”ni O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirish” to’g’risidagi 2016 yil 15 fevraldagi 111-F-sonli Farmoyishi

tizimida faoliyat ko'rsatayotgan pedagog kadrlar bilimi va kasbiy kompetensiyalari sifatini nazorat qilish hamda xolisona baholash tizimini tashkil etish masalalariga alohida e'tibor qaratildi.

Mazkur masalalar ta'lim-tarbiya sifatini takomillashtirishda pedagogik diagnostikadan oqilona foydalanishning yo'nalishlarini ifodalab, ularning nazariy-emperik asoslari pedagog, psixolog, huquqshunos, siyosatshunos va faylasuf olimlar tomonidan tadqiq etishni taqozo qiladi.

Respublikamiz olimlari: E.G'oziyev, G'.Shoumarov, M.Quronov, O.To'rayeva, R.Mavlonova, O.Musurmonovalar yoshlarning ma'naviy qiyofasini shakllantirish, rivojlantirish hamda jamiyatning har bir a'zosi ongiga milliy istiqlol g'oyalarini singdirish, mafkuraviy immunitet hosil qilish masalalarini tadqiq qilishgan va bu muammolar yechimini topish uchun o'z ilmiy-amaliy maktablarini yaratishga muvaffaq bo'lishgan.

Bugungi kunda professor E.G'ozievning "Oliy ta'lim tizimida tahsil oluvchi talabalarning aqliy qobiliyatlarini tashxislash", M.Quronovning "Yoshlarda mafkuraviy immunitetni hosil qilish" kabi metodikalaridan jamiyatimiz pedagoglari unumli foydalanishmoqda.

Mamlakatimiz olimlari: B.Qodirov, O.Hasanboyeva, Sh.Abdullayeva, K.Zaripov, A.Gulboyev, Z.Qurboniyozovalar yoshlarning tarbiyalanganlik darajasini tashxislash, xulqidagi nuqsonlarni korreksiyalash, o'smir va o'spirin yoshidagi o'quvchilarni kasb tanlashga to'g'ri yo'naltirish masalalari ustida ilmiy izlanish olib bordilar va maxsus metodikalar yaratishga muvaffaq bo'ldilar hamda O'zbekistonda pedagogik diagnostikaning fan sifatida shakllanishiga o'z ulushlarini qo'shdilar.

Bugungi kunda B.Qodirovning "O'quvchilarning iqtidori va qobiliyatlarini diagnostika qilish", O.Hasanboyevaning "Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning qobiliyatlarini tashxislash", K.Zaripovning "O'qituvchilarning kasbiy tayyorligini tashxislash", Sh.A.Abdullayevaning "O'spirinlarning tarbiyalanganlik darajasini diagnostika qilish va xulqidagi nuqsonlarni korreksiyalash" nomli metodikalari uzluksiz ta'lim tizimiga tatbiq qilinib, samarali natijalar bermoqda.

O'zbek olimlari – R.H.Djurayev, J.G'.Yo'ldoshev, Sh.S.Sharipov, B.X.Xodjayev, D.I.Ro'ziyevlar ta'lim muassasalari rahbarlarining kasbiy faoliyatini tashxislash, ta'lim sifatini oshirish monitoringini o'rganish masalalari ustida ilmiy izlanish olib bormoqdalar.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan iqtisodiy va ijtimoiy o'zgarishlar, iqtisodiyotning innovatsion yo'nalishda shakllantirilishi, jahon iqtisodiyotiga integrallashuvi ta'lim tizimi oldiga dolzarb masalalaridan biri bo'lgan sifatli ta'limni amalga oshirishni va sifatli mutaxassislarni tayyorlash vazifasini qo'ydi.

2017-yil 15 avgustda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini

rivojlantirishning beshta ustuvor yoʻnalishi boʻyicha Harakatlar strategiyasi”da xam mamlakatda yangi mazmundagi uzluksiz taʼlim tizimini yaratish vazifasi qoʻyildi, uning tarkibida esa yangi mazmun va mohiyatdagi innovatsion taʼlim tizimini shakllantirish bosh yoʻnalish sifatida belgilab olindi. Bu nafaqat boshqaruv muammolari, balki taʼlim jarayoni subyektlari faoliyatini innovatsion tashkil etish texnologiyalarini takomillashtirish, ularni tashxis qilish va oʻrganish vazifalarini belgilaydi. Demak, taʼlim tizimida innovatsion jarayonlarni tashkil qilishning ilk qadamlaridan biri bu – oʻqituvchilarni innovatsion pedagogik jarayonga tayyorligini diagnostika qilish, maqsad qoʻyish, rejalashtirish va bashorat qilish jarayonlarini oʻrganishni taʼminlashdir.

Bu holat pedagog diagnostikasi (oʻz-oʻzini tashxislash), ota-onalar, pedagoglar tomonidan oʻquvchilar jamoasini tashxislash; maʼmuriyat, mutasaddi mutaxassislar va taʼlim boʻlimlari uslubiyotchilari tomonidan olib borilayotgan tashhishash yoʻnalishlarini xam qamrab oladi.

Uzluksiz taʼlim tizimida pedagogik diagnostika va korreksiyaning yaxlit nazariyasi va amaliyoti alohida oʻrganilishi lozim boʻlgan va oʻz yechimini kutayotgan masalalar sirasiga kiradi.

Oʻzining maqsadi, vazifalari, tatbiq qilish sohasi boʻyicha pedagogik diagnostika hamisha mustaqil boʻlgan. Ammo hanuzgacha pedagogik diagnostikani mavhum va turli bahs-munozaralarga sabab boʻluvchi yoʻnalish, uni “dastur sifatidagina qabul qilish mumkin”, – deb hisoblaydigan olimlar ham yoʻq emas. Shu sababli bugungi kunda “pedagogik diagnostika” atamasining bir necha talqinlari mavjud boʻlib, ular mazmun-mohiyatiga koʻra xilma-xildir.

Bir qator tadqiqotchi olimlar (G.Royleke, R.Rollet, K.Leongard, A.Bass, E.Lichko, A.Shmelev) pedagogik diagnostikani – “pedagogik faoliyatni qulaylashtirishda zarur boʻlgan axborotni qoʻlga kiritish jarayoni” – deb taʼkidlaydilar.

X.Feger, N.Petillon, V.Bogatskiylar “...pedagogik diagnostika psixologik diagnostikadan ajralib chiqqan” – degan fikrni ilgari surishadi.

Bugungi kunda Ya.Yirasek, A.Kern yoshlarning bilim olishga moyilliklarini aniqlovchi oriyentatsion testlari, D.B.Elkoninning “Grafik diktant”i, A.L.Vengerning “Nuqtalar boʻyicha chizish”, I.Shvansarning “Aqliy rivojlanishni diagnostika qilish” kabi metodikalari mashhurdir.

Nemis olimi Mauermannning yozishicha: “Pedagogik diagnostika oʻzlashtirish va oʻquv jarayoniga tayyorgarlik oʻrtasida aloqa oʻrnatadi, oʻquv jarayonida kechadigan oʻquv maqsadini toʻgʻri belgilaydi va oʻquv-tashkiliy shakllarni sharoitga mosligini baholaydi⁶”.

¹ Mayermann B. Diagnostischen in der Schule. –Berlin, 1996. 112 p

K.Klauer pedagogik diagnostikaga ta'rif bergan bir qator olimlarni tanqid ostiga olib, shunday fikrlarni bildiradi: "Pedagogik diagnostika (tashxislash) vazifalarini bir paytning o'zida amalga oshirish mushkul. Pedagogik diagnostika dolzarb pedagogik qarorlarni, hukmlarni chiqarishga bo'lgan urinishlar majmuyidan iborat"⁷".

Rus olimi V.I.Zverev: "Pedagogik diagnostika – bu turli pedagogik vaziyatlarni o'rganish, aniqlash, ta'lim tizimi qatnashchilarining xilma-xil qobiliyatlari darajasini bilishdan iborat jarayondir"⁸", – degan fikrni ilgari suradi. Boshqa rus olimasi L.Denyakina: "Pedagogik diagnostika – bu pedagogning o'quv-tarbiyaviy jarayonni tashxislashda individual-malakaviy sifatlarini belgilovchi, shaxsning ijodiy taraqqiy topishida ko'makchi, pedagogik jamoaning muvaffaqiyatini oshiruvchi faoliyatdir. Pedagogik diagnostika o'quv jarayonining samaradorligini oshirish, mazmunini boyitish va attestatsiya uchun qo'llaniladi" – deb yozadi.

Binobarin, pedagogik diagnostika atamasiga bugungi kunda ko'plab tariflar uchraydi. Barcha tavsiflarni umumlashtirib, quyidagicha fikr bildirish mumkin: **pedagogik diagnostika** – pedagog shaxsining va u bilan muloqotga kirishuvchilarning pedagogik tizim natijalarini o'rganish, tahlil qilish, baholash, samaradorligini oshirish jarayonidir.

Pedagogik diagnostika – pedagog shaxsining va u bilan muloqotga kirishuvchilarning pedagogik tizim natijalarini o'rganish, tahlil qilish, baholash, samaradorligini oshirish jarayonidir.

Ta'lim muassasalarida pedagogik diagnostika ta'lim subyektlarining shaxs taraqqiyotidagi munosabatini quyidagi holatlarda ifodalaydi:

1. tahsil oluvchi va o'qituvchilarning ma'lum bir qobiliyatlarini rivojlantirish dinamikasini o'rganadi;
2. pedagog va o'quvchilarning BKM, faoliyat usullari, kompetentligini rivojlantirishga doir innovatsiyalarni qo'llash layoqatini aniqlaydi.

Pedagogik diagnostika maqsadi – oydinlashtirilgan ta'lim maqsadi va vazifalarini o'rganish, tahlil qilish, ta'lim va tarbiya mazmuni bilan bog'liq innovatsiyalar ta'sirini, ta'lim subyektlari faoliyati, iqtidori, qobiliyatini tashxislash

Ta'lim muassasalarida pedagogik diagnostika quyidagi ma'lumotlarni yig'ishga zamin hozirlaydi:

1. o'quv jarayonida qo'llaniladigan pedagogik diagnostika. Masalan, ta'limning axborot texnologiyalari; evristik o'qitish, modulli o'qitish, dasturlashtirilgan o'qitish ta'sirini aniqlaydi;

Klaver K. Personlickeitsforschung und diagnostic. –Berlin, 1990. 24 p.

Денякина Л.И. Диагностика – движущая сила педагогического коллектива. –М.: Университет, 2010. С.46.

2. dars va undan tashqari sharoitlarda ko‘llaniladigan pedagogik diagnostika. Masalan, elektron xarita; multimediali ilovalar va boshqalarning ta’limiy va tarbiyaviy ahamiyatini o‘rganadi.

3. ta’limni boshqarish sohasida qo‘llaniladigan diagnostika. Masalan, ta’limning davlat boshqaruvidan davlat-jamoatchilik boshqaruviga o‘tilishi darajasini aniqlaydi.

Pedagogik diagnostikaning obyekti – bu ta’lim-tarbiya jarayonida yuzaga kelgan o‘zgarishlarni aniqlash jarayoni.

Pedagogik diagnostikaning obyekti – ta’lim-tarbiya jarayonida yuzaga kelgan o‘zgarishlarni aniqlash jarayoni.

Pedagogik diagnostikaning predmeti – ta’lim-tarbiya amaliyotida pedagogik shart-sharoitlar, vosita va qonuniyatlarni aniqlash, baholash, pedagogik jarayon ishtirokchilarining layoqatlari, qobiliyatlari, shaxsiy-xarakterologik xususiyatlarini tadqiq etishdan iborat.

Pedagogik diagnostikaning metodologiyasi pedagogik jarayonlarni qulaylashtirish, optimallashtirish maqsadida mazkur jarayon subyektlari, pedagogik shart-sharoitlar, metod, vositalarni tashxislashga xos bilim va faoliyat tizimi tashkil etadi.

Pedagogik diagnostikani ta’lim tizimida tashkil etishga ko‘maklashuvchi nazariy bloklar quyidagilardan iborat:

1. *Pedagogik neologiya* (ilmiy-pedagogik jarayon, uning o‘ziga xosliklari va asosiy natijalari haqidagi ilmiy va tajribaviy ma’lumotlarni tizimlashtiradigan ta’limot).

2. *Qiyosiy pedagogik aksiologiya* (pedagogika nazariyasi va amaliyotida yuzaga keladigan pedagogik yangiliklarni baxolash va o‘zlashtirishning o‘ziga xosliklarini ochib beruvchi fan).

3. *Innovatsion praksiologiya* (pedagogik yangiliklarni amaliyotda qo‘llashni o‘zlashtirish).

Shundan kelib chiqib, ta’lim jarayonida pedagogik diagnostikadan foydalanish mexanizmlarini takomillashtirishda:

1) obyektivlik; 2) ishonarlilik; 3) aniqlik; 4) interpretatsiya; 5) qiyoslash kabi konseptlar muhim ahamiyat kasb etishini inobatga olish zarurati vujudga keladi.

Ta’lim muassasalarida pedagogik diagnostika mexanizmlari pedagogik jarayon ishtirokchilarining o‘zaro harakat turiga ko‘ra quyidagicha tasniflanadi:

1. jamoada mohiyatan yangi o‘qitishga doir g‘oyalarni tatbiq etilishini va uning natijasini diagnostika qilish;

2. guruhli o‘qitishga doir innovatsiyalarni amaliyotda qo‘llash va ularning natijalarini tashxislash;

3. tyutorlikni tashkil qilish va natijasini o‘rganish;

4. fatsilitatorlikni tashkil qilish va natijasini o'rganish;
5. moderatorlikni tashkil qilish va natijasini o'rganish.

Pedagogik diagnostikaning predmeti – ta'lim-tarbiya amaliyotida pedagogik shart-sharoitlar, vosita va qonuniyatlarni aniqlash, baholash, pedagogik jarayon ishtirokchilarining layoqatlari, qobiliyatlari, shaxsiy-xarakterologik xususiyatlarini tadqiq etish.

Ta'lim muassasalarida pedagogik diagnostika funksional imkoniyatlariga ko'ra quyidagicha farqlanadi:

1) shart-sharoit bilan bog'liq diagnostika (ta'limiy muhitni o'zgartirishni ta'minlovchi, ijtimoiy-madaniy shart-sharoit va boshqalar)ni ta'lim jarayoniga tatbiq etishni aniqlash;

2) mahsulot ko'rinishidagi innovatsiyalar (pedagogik vositalar, loyihalar, texnologiyalar)ni joriy qilish darajasini va ularning natijalarini tashxislash.

3) boshqaruvga doir yangiliklarni kiritish darajasini o'rganish va ularni tashxislash.

Ta'lim jarayonida pedagogik diagnostika ta'limiy faoliyatni tahlil etish va o'zgarishlarga ehtiyojni aniqlash; yangiliklarni baholash va tanlab olish;

bo'lajak ko'zda tutilgan ta'limiy tizimni loyihalashni o'rganish; yangiliklarni qo'llash darajasini aniqlash; natijalarni tahlil etish va baholashga qaratilishi lozim. Shu bilan birga pedagogik diagnostika turli darajada – alohida o'qituvchi yoki o'quvchi faoliyatini tashxislaydi. Bunda:

a) faoliyatli: motivli maqsad, vazifalar, mazmun, shakl, metodlarni qo'llash natijasida qo'lga kiritiladigan samara tashxislanadi;

b) subyektivli: ta'lim muassasasining barcha subyektlari – direktor, uning o'rinbosarlari, o'qituvchilar, o'quvchilar, ota-onalar, metodistlar, konsultantlar, ekspertlar, ta'limni boshqarish organlari xodimlari, attestatsiya komissiyasining faoliyati tashxislanadi;

d) darajali; xalqaro, respublika, viloyat, tuman, shaxar, talim muassasasi darajasidagi pedagogik faoliyat subyektlarining o'zaro hamkorligi darajasi tashxislanadi;

e) mazmunli; ta'lim-tarbiya ishlari, o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etish darajasi, ta'lim muassasasini boshqarishga doir yangiliklarni ishlab chiqish va o'zlashtirish holati baholanadi;

f) boshqaruvga doir faoliyatning ta'lim muassasasidagi muammolarini aniqlash, ularning qamrovlik darajasi kvalimetrik o'lchanadi.

Pedagogik diagnostikaning predmeti: “shaxs” tushunchasi va uning pedagogikada qo'llanilishi. Pedagogika fanida asosiy kategoriyalardan biri – *shaxs* tushunchasidir.

Shaxs – jamiyatda o‘z mavqeiga ega bo‘lgan, o‘zligini anglagan, o‘z “Men”iga da’vogar, tevarak-atrofdagi sodir bo‘layotgan ijtimoiy voqea-hodisaga adekvat baho bera oladigan, tafakkur faoliyatining obyektivligi bilan tavsiflanadigan insondir. Shaxs – “kadrlar tayyorlash tizimining bosh subyekti va obyekt, ta’lim sohasidagi xizmatlarning iste’molchisi va ularni amalga oshiruvchi”⁹. Jamiyatsiz shaxs, shaxssiz jamiyat bo‘lmaganidek, insonning shaxs sifatida kamol topishi uchun biologik, psixologik, ijtimoiy omillar sabab bo‘ladi.

Pedagogik diagnostika shaxsning axloqiy sifatleri – shaxsning aqliy jihatdan kamolotga yetishuvi uning aqliy, zehniy sifatleri, fazilatlari orqali namoyon bo‘ladi: bilag‘onlik, obyektivlik, fikrlovchilik, qobiliyatlik va boshqalarni o‘rganadi.

Shaxsning o‘zi, o‘z xulq-atvori xususiyatlari, jamiyatdagi mavqegini tasavvur qilish orqali hosil bo‘lgan obraz – “Men” obrazi deb atalib, uning qanchalik adekvatligi va reallikka yaqinligi insonning jamiyatdagi ijtimoiy mavqegini belgilaydi va barkamollik mezonlari bo‘lib hisoblanadi. Men»-obrazining ijtimoiy pedagogik ahamiyati shundaki, u shaxs tarbiyasining va uning tarbiyalanganlik darajasi omillarining ahamiyatini yuksaltiradi. Shu nuqtai nazardan olib qaralganda, “...tarbiyani shaxsning o‘zi va o‘z sifatleri to‘grisidagigi tasavvurlarining shakllanishi jarayonidir, deb ta’rif berish mumkin”¹⁰. Demak, har bir inson o‘zini, o‘zligini qanchalik aniq va to‘g‘ri anglasa, tasavvur qilsa, unda jamiyatning axloq normalariga zid harakat qilish ehtimoli ham shunchalik kamayadi.

Abdulla Avloniy o‘zining “Turkiy Guliston yoxud axloq” asarida inson kamolotida tarbiyaning o‘rnini alohida ta’kidlab, “Janobi Qaq insonlarning asl xilqatda iste’dod va qobiliyatli, yaxshi ila yomonni, foyda ila zararni, oq ila qorani ayiradigan qilib yaratgan. Lekin, bu insondagi qobiliyatni kamolga etkazmoq tarbiya vositasida bo‘ladir. Agar bola yaxshi tarbiya topib, buzuq xulqdan saqlanib, go‘zal xulqlarga odatlanib katta bo‘lsa, baxtiyor bir inson bo‘lib chiqadi. Agar tarbiyasiz, axloqi buzilib o‘ssa, nasihatni qulog‘iga olmaydigan, har xil buzuq ishlarni qiladigan nodon, johil bir rasvoi odam bo‘lib chiqadi”¹¹ – deb ta’kidlaydi. Demak, tarbiya – o‘sib kelayotgan avlodda hosil qilingan bilimlar asosida aqliy kamolot – dunyoqarashni, insoniy e’tiqod, burch va ma’suliyatni, jamiyatimiz kishilariga xos bo‘lgan axloqiy fazilatlarni yaratishdagi maqsadni ifodalaydi. Tarbiya bola tug‘ilgandan boshlab umrining oxirigacha oilada, tarbiya muassasalari, o‘quv dargohlari, mahallada, jamoatchilik ta’sirida shakllanib boradigan jarayondir.

Kadrlar tayyorlash milliy dasutri / Barkamol avlod – O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori. –T.: Sharq, 1998. 41-bet

Abdullayeva Sh. Pedagogik diagnostika. –T.: Moliya, 2008. 97-bet.

Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. –T.: O‘qituvchi, 2004. 34-bet.

Shaxs deganda ruhiy jihatdan taraqqiy etgan, o'z xususiyati va sifatлари bilan boshqalardan farq qiladigan muayyan jamiyatning a'zosi tushuniladi. Shaxs – ijtimoiy xayotning mahsuli. Inson shaxs sifatida oilada – ota-onalar; jamiyatda esa tarbiyachi-ustozlar, ijtimoiy guruhlar va turli jamoalarning ta'sirida shakllanadi. Jamiyat rivojlangan sari yetuk, barkamol shaxslarni tarbiyalab yetishtirish ehtiyoji ham ortib boradi. Odamning insonlik jinsiga mansublik fakti esa individ tushunchasi bilan ifodalanadi. Inson shaxsining eng xarakterli tomonlaridan biri uning individualligi (faqat o'ziga xos bo'lgan, boshqa insonlarda uchramaydigan xususiyat)dir.

Individuallik deganda shaxs ruhiy xususiyatlarining qaytarilmaydigan birikmasi tushuniladi. Individuallik tarkibiga *xarakter, temperament, ruhiy jarayonlarning o'tib borish xususiyatlari, hissiyotlar, faoliyat motivlari, tarkib topgan qobiliyatlar* kiradi.

O'zbek olimlari: M.G.Davletshinning “Shaxs va jamiyat”, E.G'oziyevning “Psixologiya”, “Tafakkur psixologiyasi”, “O'spirinlar psixologiyasi”, V.Karimovning “Ijtimoiy psixologiya”, A.Munavvarovning “Pedagogika”; xorij olimlari: J.J.Piajening “Bolaning rivojlanishida muhitning o'rni”, D.B.Elkoninning “Shaxs rivojlanishida o'yinning ahamiyati”, “Pedagogik psixologiya”, A.V.Petrovskiyning “Umumiy psixologiya”, V.Davidovning “Rivojlantiruvchi ta'lim nazariyasi”, L.S.Vigotskiyning “Psixologiya”, Dj.Dyuining “Shaxs va uning jamiyatdagi o'rni”, G.Gardnerning “Shaxs rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar” kabi asarlarida shaxs tavsifi, uning rivojlanish bosqichlari, bunda faoliyatning ahamiyati to'grisida qimmatli fikrlar keltirilgan. Jamiyat taraqqiyotida insonning bilimi va faol amaliy faoliyati to'grisidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev asarlarida barkamol shaxsni voyaga yetkazish to'grisida chuqur ma'noga ega bo'lgan g'oyalar keltirilgan.

Shunday qilib, pedagogik diagnostika insonning shaxs sifatida kamol topishida **ijtimoiy, biologik, ruhiy omillarni** tashxislaydi. Bunda **ijtimoiy muhit** – kishi shaxsini shakllantiruvchi ijtimoiy munosabatlar majmui sifatida talqin qilinadi. Ijtimoiy tafakkur, turmush tarzi, shaxslararo, guruhlararo hamda millat va xalqaro munosabatlarning o'zaro muvofiq kelishi va bir-birini boyitishi tushuniladi.

Odob-axloq – shaxsning o'ziga va dunyoga nisbatan munosabatlari-dagi xatti-harakatlarining belgilangan, aniqlangan usuli bo'lib, sabab tasavvurlar va qarashlarni qamrab oladi, ya'ni shaxs shakllanadigan manba hisoblanadi.

Ijtimoiy muhitning shaxs shakllanishidagi o'rni nihoyatda beqiyosdir. Irsiy belgilarning rivojlanishi insoniy-ijtimoiy muhitda yashashga bog'liqligiga ko'plab misollar keltirish mumkin. Inson bolasi, agar ijtimoiy-insoniy muhitda emas, boshqa muhit, aytaylik hayvonlar muhitiga tushib